

CZÉGÉNYI DÓRA

SAJÁTOS KOR – SZOKVÁNYOS KÖRKÉP. A SZOMSZÉDSÁG SZÍNTEREI EGY 18. SZÁZADI SZILÁGYSÁGI BOSZORKÁNYPER TÜKRÉBEN¹

A Kraszna és Közép-Szolnok vármegyében 1714 és 1796 között lefolytatott boszorkányperek fennmaradt iratanyagában² a Pap Lázár lányaként haraklányi lakhelyű, férje után Meszes Gergelynéként, majd lakhelycsere következtében Rátoni Fülep Gergelynéként is jegyzett Pap Szemedréről felbukkant³ adatok több szempontból is figyelemfelkeltők. Az 1729-ben kez-

- 1 A *Boszorkányképzetek a 18. századi szilágysági periratokban* című, megjelenés előtt álló hosszabb tanulmány egyik alfejezetének átszerkesztett szövegváltozata (Czégényi 2014).
- 2 A zömmel Kraszna vármegyei perek anyaga *A magyarországi boszorkányság forrásai* kiadványsorozat harmadik kötetében látott napvilágot (Kiss–Pál–Antal 2002: 109–254. 17–56. sz.). A 2002-ben közzétett negyven levéltári iratanyag mellett további tíz per a boszorkánypereket közvetve adatóló források alapján ismert: Petri 1901: I. 386–390.; Komáromy 1910: 259. 218. sz., 281–282. 271–272. sz., 295. 299–302. sz., 298. 306. sz., 430. 358. sz.; SzT. 1975: I. 1128, 1043.; Klaniczay–Kristóf–Pócs 1989: II. 844–847; Tóth G. 2000: 129–130; ez utóbbi 2003–2004-ben digitalizált és bővített változata: <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek> (hozzáférés: 2014. szeptember 24.); illetve Láng–Tóth G. 2009: 176. A kilenc rágalalmazási per, illetve becsületsértési kereset mellett számon tartott negyvenegy tényleges boszorkányper alapján további öt eset körvonalazódik. (Szerző megj.)
- 3 A Közép-Szolnok vármegyeiként regisztrált per Balogh Béla 1999-es perfeltáró tevékenységének eredményeként vált hozzáférhetővé (lásd Kiss–Pál–Antal 2002: 175–182. 31. sz.).

deményezett bűnvizsgálati eljárás egyrészt a kor szokásgyakorlatát, a *cirkálást*⁴ adatolja, másrészt a pestisjárványt⁵ okozó boszorkány sajátságos képzetét⁶ tükrözi.

A kora újkori boszorkányüldözés társadalmi és kulturális hátterét a debreceni és az egykori Bihar vármegye területén regisztrált perek alapján tárgyaló könyvében Kristóf Ildikó írja, hogy „felmerül a kérdés, kerülhettek-e boszorkányperек a vármegye sedriája elé az ún. generalis inquisitio, közkeletűbb nevén »cirkálás« révén”.⁷ Pap Szemredra esete, bár nem áll rendelkezésünkre a teljes peranyag, azt látszik igazolni, hogy – „ezen nemes vármegyében akárholott legközelebb celebrálandó filialis törvényes székire” (Kiss–Pál–Antal 2002: 181) – mindenképpen igen a felelet erre a kérdésre. Igaz, csupán egy lokális vizsgálat révén, és nem minden előzmény nélkül.

Kis Dávid tisztartó kérelmezésére a Lelén 1729. június 12-én kiállított, Haraklányra⁸ vonatkozó általános vizsgálati rendeletet⁹ egy nappal később, június 13-án, egy Pap Lázárné¹⁰ nevesített rendelkezés követte. Mindkettőt Dobai Pál, Közép-Szolnok vármegye

- 4 Kiss András, a jog- és hivataltörténettel foglalkozó egykori kolozsvári levéltáros szerint a középkorból átvett eljárás során a feltett kérdések egy településen vagy egy nagyobb közigazgatási egységben elkövetett bűncselekményeket voltak hivatottak felderíteni. Az eljárás további alakulását a tanúk válasza határozta meg (lásd Kiss 2003: 117).
- 5 Az idéző irat szerint „in anno 1709. és 10. grassálván Isten itéletibül a pestis a hazában”, de az első vizsgálati jegyzőkönyvben fellelhető és a korábbiakkal egybecsengő 10. tanúvallomás alapján a helybéli s ekként emlékezetes(ebb) pusztítása kb. 1718-ra tehető: „Ennek előtte circiter 11 esztendővel, mikor itten Haroklyánban az pestisbe halni kezdetek volt” (Kiss–Pál–Antal 2002: 177, 181). A tanúvallomásokban a pestis román (*csuma*) megnevezése is előfordul; ez a magyar–román lexikális típusú interferencia példája. A vármegye területén pusztító járványról bővebben lásd: Petri 1901: I. 661–662.
- 6 Az, hogy a csapások a természetfölötti világból jönnek, Pócs Éva szerint „a kora újkori társadalmakban még része volt a mentális klímának” (Pócs 1995: 43). A pestisjárványok idején alkalmazott túlélési stratégiákat és elveket tárgyaló dolgozatában Tóth G. Péter általános következtetésként vonta le, hogy „a népi elképzelések szerint [...] a pestis lehet Isten büntetése, és lehet az ördög vagy a boszorkányok tevékenységének az eredménye” (Tóth G. 1995: 767).
- 7 Kristóf 1998: 39. A Meznerics Iván jogász által is leírtakra hivatkozó Kristóf Ildikó szerint „a generalis inquisitio gyakorlata legalább a 18. század közepéig élt az ország területén” (uo., vö: Meznerics 1933: 20–23, 48–52.; a *cirkál*, *cirkálás*, *cirkáló* és *cirkáló-ispán* jelentéséhez lásd még: SzT. 1975: I. 1198–1200). 1704–1705-ben és 1753-ban Nagybánya város, 1712-ben pedig Bihar vármegye általános bűnvizsgálata terjedt ki szilágysági településekre is, például Tótfalura, Szilágyra, Zsibóra és Kémerre (lásd Balogh 2003: 164–213. 25. sz., 288–306. 50. sz.; Schram 1970: I. 51–54. 21. sz.).
- 8 Petri Mór adatolása alapján Haraklány „[...] újra 1713-ban kezdett települni; azelőtt sokáig pusztá volt”. 1715-ben a zilahi járáshoz tartozó, hatvanhárom lelket számláló településen negyvenöt magyar és tizennyolc román élt, az 1720-as országos összeíráskor kétszáznegyvenhárom lakosból százhuszonhat magyar és száztizenhét román nemzetiségűt jegyeztek. A karaklányi románok a korban görög katolikusok voltak. A haraklányi 1729-es általános vizsgálat elrendeléséhez közeli évben (1733-ban) negyvennégy román nemzetiségű családot tartottak számon (lásd Petri 1902: III. 505., vö: Bél 1767: 291–293., 296–298).
- 9 A rendeletben ez áll: „Nagyságos uram, liber báró Cs[ik] Sz[ent] Királyi András Ferenc uram öngnagsága provisorra, Kis Dávid akarván Haroklyánban, nemes Közép Solnok vármegyébe inquisitiot peragáltatni az paraszti renden” (Kiss–Pál–Antal 2002: 175).
- 10 A 17–18. századi boszorkányperек okirataiból összegyűjtött asszonyokra vonatkozó megnevezéseket Fercsik Erzsébet vizsgálta. A kommunikációs helyzet alapján különválasztotta a kihallgatást vezető személyek és a tanúk által használt írásbeli és szóbeli említőneveket, valamint a vádlottak bemutatkozásakor elhangzó önjelölő neveit. Rendszerezésének egyik alapja az asszonyneveknek mint tulajdonneveknek a szerkezeti felépítése (Fercsik 2003, 2004, 2005). Az általa megállapítottak alapján (is) a vizsgált személy nem Pap Lázárné, azaz nem Pap Lázár felesége, hanem annak

alispánja szignálta.¹¹ Egy hangsúlyosan a boszorkányságra vonatkozó kérdőpont¹² alapján, június 14-én Haraklányban huszonhét helybéli tanú eskü alatti vallomásának jegyzőkönyvezésére került sor. Nem elhanyagolható tény, hogy a kérdőpontban „az somlyai tömlőcből kezességén kivött s kezesség alatt lévő”-ként (Kiss–Pál–Antal 2002: 176.) azonosított Meszes Gergelyné Pap Szemedréről az első tíz (huszonhat és ötven év közötti férfi) tanú ugyanazt vallotta: „Mi semmi boszorkányságát, sem afféle mesterséggel való élését nem tudgyuk s nem is hallottuk.” (Kiss–Pál–Antal 2002: 176–177.) Ez a vallomás a köztük legidősebbként jegyzett ötvenéves Szabados János jobbágy¹³ visszaemlékezése alapján egészítődött ki azzal, ami tizenegy évvel korábban történt, amikor Kis Dániel[?]¹⁴ által a pestis okának felkutatásával megbízott csoport, köztük saját felesége is, a falut járta: „Az Pap Lázár házához is azmint bémentek vizsgálódni, Pap Szemedrát aluva találták, és fel nem tudták költeni. [...] Azmint egymásközött asszonyokkal beszéltenek, nem egyéb volt oka, hogy fel nem serkenthették álmából, hanem az mint ifjú napestig erőssen elfáradván, első álmában igen erőssen elalutt”. (Kiss–Pál–Antal 2002: 177.)

További kilenc (harminc és hatvan év közötti férfi) tanúnak az előzőkéhez hasonló vallomását csupán ifj. Szabados János jobbágy¹⁵ egészítette ki azzal, hogy: „Kis Farkastól magától hallottam, hogy az pitvarába és háza körül az hova valami mezitlábos 10 esztendő forma gyermeknek igen sok tapintása lácott”. (Kiss–Pál–Antal 2002: 177.) A következő hat (huszonnégy és negyven év közötti) nő és két (huszonhat, illetve negyvenéves) férfi tanúvallomásában a vizsgálati jegyzőkönyv értelmében többletinformáció nem szerepelt.¹⁶

lánya, így az ekként való megnevezése itt téves. Ezt igazolja vissza a június 14-én kelt vizsgálati jegyzőkönyvben szereplő kérdőpont személyazonosító, ill. -nevesítő részlete is: „nemes Közép Szolnok vármegyében *Haroklyánban lakos Pap Lázárnak Meszes Gergely* nevű emberhez férjhezment *Pap Szemedra* nevű [...] *leánya*” (Kiss–Pál–Antal 2002: 176.; kiemelések tőlem: Cz. D.).

- 11 Dobai Pál 1719 és 1729 között volt a vármegye alispánja. (Vö: Petri 1901: I. 780.)
- 12 A gyanúsítottal kapcsolatban annak „boszorkányi mestersége”-t, más boszorkányos asszonyokkal való kapcsolattartását, valamint az emberek és állatok megrontásának részleteit célozta meg (lásd Kiss–Pál–Antal 2002: 176).
- 13 Az 1720-as országos összeírásban adózó jobbágyként szerepel a neve ([http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras](http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras; hozzáférés: 2014. szeptember 24); hozzáférés: 2014. szeptember 24).
- 14 A korábbi, pestisjárványkor elrendelt vizsgálat és az 1729-es általános kivizsgálást kezdeményező személy ugyanazon Kis *Dávid* udvarbíró keresztnévét itt vagy a tanú említi *Dániel*ként, vagy a vallomást jegyző személy elírása. (Szerző megj.)
- 15 A körülbelül harmincéves férfi feltételezhetően a már idézett körülbelül ötvenéves Szabados János fia. Az idősebb Fekete István tekintetes úr, az ifjabb viszont Sebes András úr jobbágyaként jegyzett esküdt tanú.
- 16 A bírósági eljárás tanúvallomásokra tett hatását vizsgálva Tóth G. Péter arra a következtetésre jutott, hogy „nem a tanúk önálló véleményére voltak kíváncsiak, hanem hogy a számos tanú által elmondott szöveg alapján miként rajzolódik ki egy történet a vádlottról. A tanúvallomások közötti különbséget a jegyzőkönyvet vezetők kevésbé érzékelték” (Tóth G. 2001: 215). A Közép-Szolnok vármegyei statútum újraserkesztésekor még 1810 tavaszán is feljegyezték, hogy „sokszor hátramaradást okoz a rabok dolgainak ellátásában az, hogy az inquisitorok nagyon immel-ámmal írják fel a tanúk vallomásait, felírják t. i., hogy a tanú tudja vagy hallotta a kérdésben forgó dolgot, de nem íródik föl sem az, hogy honnan tudja, sem az, hogy kitől hallotta, vagy ha az feltétetik is, hogy kitől hallotta, az a személy, a kiről a hallomás mondatik, nem kérdeztetik meg, néha pedig valamely csak egyedül vall valamely dolgot és nem kérdeztetik meg tőle, hogy azt még ki tudhatja más rajta kívül, csak egyedül marad bizonyítónak” (idézi Petri 1901: I. 377).

A Közép-Szolnok vármegyei Cserjék András szolgabíró¹⁷ és Nagy Gergely esküdt táblabíró, aki az első tanúkihallgatást levezette, a már jegyzőkönyvezett tanúvallomások alapján megszerkesztett új kérdőpont mentén, még aznap egy második tanúkihallgatásra is sort kerített. Nyolc tanúvallomást jegyeztek le. Eskü alatt vallott a huszonhat éves Kis Farkas bérlő és felesége, a huszonkét éves Annuca, akik két gyermekük halálát a velük egy udvarban lakó Pap Szemedra boszorkányos tevékenységének tulajdonították, továbbá a hatvanéves Mojlhucz Tivadar és felesége, a negyvenéves Flora, akik a vádlott boszorkányos tevékenységének jeleit (ti. a hóban meglátott és feltehetően a kéményhez vezető gyanús, kisméretű és nagy mennyiségű lábnyomot) egykor szemtanúkként konstatálták. Vallottak még: az évekkorábban a pestist okozó boszorkányok felkutatásával megbízott csoport tagjai közül az ötvenéves Brebán Jánosné és a negyvenöt éves Várczán Mihályné jobbágyasszony,¹⁸ a hatvanéves Verczen Márton jobbágy, továbbá az ötvenhat éves Szabadis Mária, Moldován Pál bérlő felesége.¹⁹

Habár az előzmények ismeretlenek, meghatározó körülménynek feltételezhetjük Pap Szemedra somlyói börtönből való, közvetlenül az 1729-es kivizsgálás előtti kikerülését. Ennek függvényében úgy látszik, hogy a tanúvallomások alapján több mint egy évtizeddel korábbra (kb. 1718-ra) datálható haraklányi pestisjárványkor tapasztalt mély alvását, illetve tetszhalott állapotát már akkor gyanús magatartásnak nyilváníthatták,²⁰ de ez vádként csak az 1729 nyarán lefolytatott hivatalos ügyvizsgálatot követően, 1730-ban fogalmazódott meg, az akkor már férjével együtt Rátonban élő²¹ nő ellen: „Haroklyánba laktodba a pestisnek színe alatt, boszorkányi mesterséged által, éjszakának idején, sok keresztény felebarátodat ölted s fojtottad meg. Mellyet midőn investigáltak, és házadhoz mentenek volna az investigátorok, akkor is testedet mintegy holtan találták, elméd és eszed az ördögökkel való cimborálódásra fagyasztva lévén, harmad nap ébredtél fel” (Kiss–Pál–Antal 2002: 181).

Habár az egykori nyomozók maguk vallották, hogy Pap Szemedra sikertelen ébresztését követően a „Bécsbe ment borsért!” szólás hangoztatásával csak tréfálkoztak egymás között, az, hogy mély alvásából nem tudták felébreszteni, a vádlott boszorkányságát látszott igazolni.²² Annál is inkább, mivel a kárvallottnak tekintett Kis Farkas és neje

17 A Petri Mór korabeli tisztségviselőket összesítő névjegyzékében Cserjék András 1727-ben Kraszna vármegyei szolgabíróként, 1732 és 1733 között már Közép-Szolnok vármegyei szolgabíróként szerepel (lásd Petri 1901: I. 785, 787).

18 Férje, az első tanúkihallgatás jegyzőkönyvében jegyzett Michael Várczán az 1720. évi országos összeírásban adózó jobbágyként (Michael Varcza néven) szerepel (lásd: http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras; hozzáférés: 2014. szeptember 24.).

19 A vallomástétel időpontjában Moldován Pálné Szabadis Mária *nyírsedi* lakosként volt számon tartva. *Nyírsíd* a korban Wesselényi-birtok volt, és Közép-Szolnok vármegyéhez tartozott (lásd Petri 1901: I. 154.), a tanú is a hadadi Wesselényi István báró bérlőjének feleségének tett vallomást (vö: Kiss–Pál–Antal 2002: 181).

20 A Pap Szemedra boszorkányságát felülvizsgáló első tanúkihallgatás alkalmával a tanúk eskü alatti vallomásban említésre méltónak vélték a tizenegy évvel korábbi eseményt, a vizsgálati jegyzőkönyvet készítő vármegyei hivatalnokok pedig lejegyzésre, majd a második tanúkihallgatás előkészítésekor kérdőpontba illesztendőnek is ítélték azt.

21 Az első haraklányi jegyzőkönyv hátlapján „*Haraklyana* Pap Szemedra” szerepel, míg a fél évvel későbbi idézés szövegének utólagos számozásakor és datálásakor az iratot „*Rátoni* Fülep Gergelyné elleni *certificatio*” címen adatolták (vö: Kiss–Pál–Antal 2002: 178, 182; kiemelések tőlem: Cz. D.).

22 A „borsért járt” szólás a boszorkányszombaton való részvételre utal, ugyanúgy, mint a mély alvás, amelynek során, egyes elképzelések szerint, mintegy álmában repül a boszorkányszombatra. A *borsért járó* boszorkány(ok) korabeli képzetének elterjedtségét tükrözi, hogy Nagybánya városi tanácsának 1704 telén lefolytatott vizsgálata során (december 9-én) is feljegyezték: „Hijjába hoz-

Meszes Gergelynek, Pap Szemeda férjének²³ tulajdonított beszámolóként²⁴ vallotta: „Az Pap Szemeda urától is hallottam kétszer is, hogy ő az feleségét kétszer találta mintegy halva az ágyban maga mellett, sokat taszigálta, költötte, de fel nem tudta sokáig köteni, hanem kettőre magától felserkent ismét, és fél tőlle!” (Kiss–Pál–Antal 2002: 180).

A fennmaradt tanúvallomásokban egyéb pontosítás nem szerepel azt illetően, mikor ébredt fel az utólag gyanúsnak ítélt mély alvásából Pap Szemeda. Nem tudjuk, hogy a férj tapasztalatait is idéző Kis Farkas vallomásában fellelhető „kettőre magától felserkent” kitétel időpontra (Két órára? Másnapra? Két nap múlva?) vagy módra (ti. egykettőre, 'hamar') vonatkozik-e, annál is inkább, mert a második tanúkihallgatás kérdőpontjában az „azután pedig másnap serkent fel” adalék szerepel (Kiss–Pál–Antal 2002: 179.), de a korábbi, 1718-as eset kapcsán. A perbeidéző levél vádpontjában szerepeltetett „harmad nap ébredt” mozzanat feltehetően az 1729. június 14. és 1730. január 21. közötti időintervallumban jegyzett tanúvallomások során körvonalazódott.²⁵

A pestisjárvány miatt elrendelt általános vizsgálati eljárást követő negyedik év (kb. 1722–1723) telén a Kis Farkas családja és szomszédsága által a hóban észlelt jelek a család fő számára már a két gyermek halálát megelőzően jelentéssel bírtak, a bíró előtti jelentésre ezek adtak alapot,²⁶ de sem akkor, sem a közvetlenül egymás után bekövetkező két halálesetkor nem került sor feljelentésre. A Kis Dávid udvarbíró által 1729-ben kezdeményezett általános bűnvizsgálat során viszont a Pap Szemeda ügyében elrendelt

zátok az macskát ide, mert meg nem marad! Megölik, *borsért járnak* rajta az farán, az farkán és megismersziki!” (Balogh 2003: 25. sz.). 1715 júliusában, a boszorkánysággal vádolt Lengyel Gáspárné Marietta kassai perében, a vádlott Panna nevű lányának feltűnően gyakori „szunyokálás”-a kapcsán a tanúvallomások szerint maga mondta, hogy előző éjszaka „*borsót jártunk szedni* [...] az kis macskán [...] az Somos Tetőre” (Bessenyei 1997: 36–38. 7. sz. A *borsót* feltehetően hibás írásmód, *borsot* helyett. Szerző megj.). Egy 1745-ös Szatmár vármegyei perben Böszörményi Mihály gacsályi kondás vallotta, hogy „sertéssei a' makkon elveszvéen, a császlói Rekettye Pilához járt tanácsot kéрни, aki őt lóvá változtatva *borsért járt rajta* négyszer vagy ötször, de hová járt? nem tudhattya, mivel elméjétől annyira eltávozott, hogy fel nem eszmélhetett” (Kiss–Pál–Antal 2002: 107. 16. sz.). Ezzel párhuzamosan figyelmet érdemel az ugyan nem Bécsbe, hanem a „Szent Gellér hegyin *járónak* és onnat *borsót hordónak és szedőnek*, s onnat let meggazdagodott”-nak tartott két asszony (Tófalvi László Györgyné Nagy Judit és hagyásbodonai Baranyai Mihályné László Borbála) 1746-os maroszséki esete is, mivel őket – egy Marosvásárhelyen 1746. január 5-én kelt becsületsértési kereset értelmében – a hagyásbodonai Baranyai Zsigmondné Vincze Márta „nyilvánvaló boszorkány”-nak nevezte (Bessenyei 2000: 108. sz.; lásd erről: Takár 2004: 574; kiemelések tőlem: Cz. D.).

- 23 A haraklányi periratokban következetesen a Meszes családnév fordul elő, a rátoniban viszont *Filep* [*Fülep*] névváltozata is előfordul.
- 24 A hiányos peranyag ellenére feltételezhető, hogy a vádlott nő férjének eskü alatti tanúvallomására még az 1730-as idézés előtt sor került, mivel az idézés ügyében eljáró Borbély Mihály, Kraszna vármegyei szolgabíró a következőket jegyezte fel: „Processus. Anno 1730. die 21. Januarius procedaltam ezen dologban a fenn megirt mód szerint és certificant a specificalt Meszes alias Filep Gergelyné, Lázár, alias Pap Szimadrát ezen nemes Kraszna vármegyében Rátonban maga lakóházánál, elolvastván előtte az instructionnak tenorát. Mellyet megértvén, monda Fülep Gergely: – Érttem, *eskettem én ezen dologrúl Haroklyánban*.” (Kiss–Pál–Antal 2002: 182; kiemelés tőlem: Cz. D.).
- 25 Az igényes(ebb)nek vélt erdélyi szász hatóságok diabolizmust megkövetelő vallatásainak adatai alapján Pócs Éva arra a következtetésre jutott, hogy azokban a huzamos alvás mint az ördöggel való szövetség bizonyítéka tűnik fel (lásd Pócs 1992: 76).
- 26 Kis Farkas tanúvallomásából ismert: „Mondottam Molhucz Tivadarnak azt is: Én nem tudom, micsoda mezitlábos tapotás lehet az ilyen nagy hóban és ilyen hideg télben! Félek, hogy valami esik rajtam, a bíróhoz menyek, és hírt tészek néki! De Mohucz Tivadar nem hadta, hogy odamenyenek, azt mondotta: Ő bizonyosságom léssen nékem azon dologról.” (Kiss–Pál–Antal 2002: 180).

tanúvallatások alkalmával felidézett korábbi eseményhez hasonlóan ez is kérdő-, majd vádponttá formálódott: „Lévén több boszorkányságid is, amint hogy akkortáiban kürtődön jártatván, s járván ki éjszaka társakhoz, s magadnak nyomát megismerték az hóba, és azon házhoz nyomozták, hol véletlenül két gyermekek boszorkányságok által megölettek”. (Kiss–Pál–Antal 2002: 181.)

Tény, hogy a büntetett előéletű Pap Szemedra kivizsgálására egy általános bűnvizsgálat kontextusában került sor, de arra nincs adat, hogy mi állhatott Kis Dávid tisztartó 1729-es kezdeményezése mögött.²⁷ A tizenegy évvel korábban elrendelt általános vizsgálat nevesített kezdeményezőjeként mindenestre járványt okozóként boszorkányokat gyanított. A négy évvel későbbi kettős gyermekhalál idején észlelt „boszorkányos” jelek bíró elé terjesztésének felvillanó szándéka, valamint az, hogy az udvarbíró és a kárvallott családneve megegyező, azt a lehetőséget is felveti, hogy Kis Dávid és Kis Farkas nem csupán névrokonok voltak. Kis Farkas és Pap Lázár *egy fedél alatti*, tőzsomszedsági viszonya ennek függvényében csak hangsúlyosabbá teszi a Pap Szemedra ellen megfogalmazódó vádak társadalmi beágyazottságát.²⁸

A több mint egy évtizedre visszanyúló események rekonstruálása során két konkrét vád létrejöttének folyamata rajzolódik ki. Ennek végkifejleteként Pap Szemedrát egyrészt az 1718-as pestiskor meghalt haraklányi lakosok, másrészt Kis Farkas két gyermekének kb. négy évvel későbbi haláláért tették felelőssé. Az 1729-es bűnvizsgálatkor sorra kerülő tanúkihallgatások alkalmával, a két korábbi, különböző időpontban lezajlott esemény összefüggésbe helyezésekor, egy-egy tanú személyes véleménye és a vádlottról kialakított bírósági kép alapján egy „természetfeletti boszorkány” jellemzői körvonalazódnak.²⁹

A tanúkihallgatások kérdőpontjai alapján a Pap Szemedra elleni 1729-es kivizsgálás elrendelése először a gyanúsított boszorkányos asszonyokkal való kapcsolattartására és feltételezett gyermekrontására fókuszált. Ez visszaigazolni látszik az ügy háttérében meghúzó Kis Farkas–Kis Dávid, illetve a Kis Farkas–[Pap Lázár]–Pap Szemedra interperszonális viszony vád- és esetalakító szerepét. A tanúkihallgatások sorrendiségét is figyelembe véve – ti. a pestiskor történetek célzatos rekonstruálására csak a második tanúkihallgatás alkalmával került sor –, Pap Szemedra bűnbakká válásában a konkrét kárvallott (ti. Kis Farkas) lehetett a legérdekeltőbb. Az összesen harmincöt tanú³⁰ vallomásából nyolc került lejegyzésre, legérdekesebben éppen Kis Farkasé, aki már az 1722–1723 körül történetek kapcsán szemtanúkat keresett (Mohucz Tivadart és nejét), így implicite majdani val-

27 Tóth G. Péter adatolása szerint az 1726–1750 közötti időszakban „a pestisjárványok fő gócterülete Magyarország volt. A járványok a Dunántúl egyes megyéinek kivételével szinte az egész országot és Erdélyt érintették” (Tóth G. 1995: 758). Ennek függvényében, hipotetikusan ugyan, akár a pestis terjedő rémhíre is közrejátszhatott az 1729-es vizsgálat Kis Dávid általi kezdeményezésében.

28 A Tóth G. Péter által felállított modell szerint a boszorkányság gyanújának növekedéséhez a hírnév megromlása, a konfliktusok (kár-, betegség- és/vagy halálokkal magyarázva), valamint a boszorkányozás, becsületsértés (*injuria*) járul hozzá. A diagnózist az ellenreakció, közkiáltás → magánvád → közvád, azaz a boszorkányság vád (*rontás, varázslás*) nyilvánossága követi, majd a helyszíni közvallatás. Ezek kontextusa egyrészt a család és a szomszedság, másrészt a falu/mezőváros/város (vö: Tóth G. 2011: 662).

29 A konfliktusok által kijelölt aktuális „pillanatnyi” boszorkánynak természetfeletti ismérveket kölcsönöztek (vö: Pócs 1995: 48).

30 Az első tanúkihallgatásra beidézt huszonhét haraklányi lakosból négy (Joannes Szabados, Joannes Szabados junior, Joannes Vali, Michael Varcza névvel), a második alkalomra beidéztettek közül pedig egy személy (Martinus Varcza) adózóként szerepel az 1720. évi országos összeírásban. (http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-_evi-orszagosszeiras; hozzáférés: 2014. szeptember 24.)

lomástevőket szerzett. Egy másik közvetett kárvallottnak az ügy háttérében meghúzódó Kis Dávid udvarbíró tekinthető, akinek az 1718 körüli pestisjárványkor elrendelt általános vizsgálata eredménytelennek bizonyult: boszorkányokat kerestek, de akkor nem találtak.

Társadalmi alapú, szomszédsági konfliktus nem rajzolódik ki az események hátterében; Pap Szemedra esetében a természetfelettitől való félelem a lehangsúlyosabb. A pestis, ahogyan Szemedra tetszhalott állapota is, magyarázatra szoruló, ijesztő jelenség, „másság” lehetett a haraklányi mindennapokban is. Kis Farkas tanúvallomása alapján saját férje is fél tőle; de ő maga sem kivétel, amikor a lokális hiedelmek alapján kikövetkezteti, hogy a nagy mennyiségű mezítlábas nyom nem jelent jót. A Szemedrához kapcsolt, természetfeletti megjelenéseként feltételezett hanghatások (ajtónyílás, rágás) és nyomok (mint a kéményen való közlekedés jelei), valamint az asszony macska alakban való megjelenése a boszorkány hiedelmkörének szerves tartozékai még ma is.

Mindez, illetve az ettől való általános félelem 1718 körül még nem kapcsolódhatott konkrétan, egyértelműen Pap Szemedrához. Mint Szabados János tanúvallomásából megtudjuk,³¹ a pestis okozójaként feltételezett boszorkány utáni kutakodás során Pap Lázár házának megvizsgálására estefeléd kerülhetett sor, amikor Pap Szemedra aludt. A vizsgálattal megbízott személyeknek a jegyzőkönyvek alapján rekonstruálható attitűdje sokatmondó, ám félelemről nem árulkodik. Az egyes szám, első személyű vallomást – „forgattam egy s másfelé is, az hónyallyánál fogva fel is ültettem” (Kiss–Pál-Antal 2002: 181) – két vallomásrészlet egészíti ki. Az egyik az egykori csoport férfi tagjaként a ház előtt várakozó Verczen Márton visszaemlékezéséből származik: „hallota azt is, hogy az mezítelen testit sokat verték” (Kiss–Pál-Antal 2002: 180), a másik Kis Farkas vallomásrészlete, amelyben a vizsgálatot végző asszonyoktól hallott információként említi, hogy „eleget forgatták s verték is” (Kiss–Pál-Antal 2002: 179). A mezítelen test bántalmazásának közvetett, fültanú általi felemlítése arra enged következtetni, hogy a megbízott nők teljesíthették a rájuk bízott feladatot, és ellenőrizték Pap Szemedra testét, nincs-e rajta boszorkányságra utaló jel.

A tanúkihallgatáskor egymás közötti tréfálkozásként aposztrofált szólást, amelyet a rájuk kint várakozó Verczen Márton „E vagy Lengyelországba, vagy Molduvába ment borsért” (Kiss–Pál-Antal 2002: 180) változatban hallott, semmi említésre méltóbbal nem egészítették ki. Az eskü alatt általuk be nem vallott, de a haraklányi közösség kommunikációs rendszerébe valóságselemtként beépült verés mozzanata azonban Pap Szemedra marginalizált³² szerepére utal: ha nem is bántalmazták, feltételezték róla, hogy bántalmazható.

Az iratokban Szemedraként, Szimedraként, Szimádraként megnevezett vádlott a forrás-katalógusban magyar nemzetiségüként szerepel (lásd: 72906Si6031-es kód). Figyelembe véve a helység korabeli etnikai összetételét, illetve a névelemzés alapján³³ – feltehetően, de nem bizonyíthatóan – román nemzetiségű, görög katolikus nő volt. Az ellene folytatott bűnvizsgálati eljárásban azonban ennek, úgy tűnik, akkor és ott nem volt relevanciája.

31 Megjegyzés: a tanú felesége nem szerepel a második kihallgatás alkalmával vallomást tévők között (sem), lásd: *Függelék*.

32 Marginalizált szerepéhez talán éppen a boszorkányság gyanújára is alapot adó mély alvása mögött sejtethető valamilyen betegsége járulhatott hozzá.

33 Vö: a rom. *Simedra* női keresztnévvel. A tanúk (vezetéknévek például: Brebán, Kimpán, Mohucz, Mokucz, Nyiszie, Ursuly, Várczán; női keresztnévek: Annuca, Flora, Juana, Stratyia, Szava; férfi keresztnévek: Alb, Dumitru) nagy része is román nemzetiségű haraklányi lakos lehetett. Mint Petri Mór írja: „a lakosok vezetéknéve magyar ugyan, de nyelvre nagyobb részük oláh” (Petri 1902: III. 505).

A nyomozati elven működő bizonyítási eljárás korabeli alkalmazását is tükröző két vizsgálati jegyzőkönyv, amely a Közép-Szolnok vármegyéhez tartozó Haraklányban készült, a Kraszna vármegyei Halmágyi István főjegyző, illetve Varjú István alispán elé került.³⁴ A Pap Szemedrát Kraszna vármegye altörvényszékére idéző levél az utóbbi hivatalnok nevében lett kiállítva. Feltehetően a vádlott lakhelycseréje miatt (Ráton abban a korban Kraszna vármegyéhez tartozott) a büntetőper átkerült az egyik vármegye hatásköréből a másikba. Források hiányában a per lefolyása, Meszes Gergelyné Pap Szemeda sorsának alakulása azonban nem ismert.

SZAKIRODALOM

- Az 1720. évi országos összeírás. Közép-Szolnok és Kraszna (30. Téka). [Elektronikus változat: http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras; hozzáférés: 2014. szeptember 24.]
- BALOGH Béla (szerk.)
2003 *Nagybányai boszorkányperek. A magyarországi boszorkányság forrásai.* (B sorozat: Várostörténeti források, I.) Balassi Kiadó, Budapest.
- BÉL Mátyás
1767 *Compendium Hungariae Geographicum.* (2. kiadás.) Landerer, Posonii, et Cassovia. [Első kiadás: Posonii, 1735.]
- BESSENYEI József (szerk.)
1997 *A magyarországi boszorkányság forrásai.* I. Balassi Kiadó, Budapest.
2000 *A magyarországi boszorkányság forrásai.* II. Balassi Kiadó, Budapest.
- CZÉGÉNYI Dóra
2014 *Boszorkányképzetek a 18. századi szilágysági periratokban.* Kézirat.
- FERCSIK Erzsébet
2003 A nők hivatalos megnevezése a XVII–XVIII. századi boszorkányperek okirataiban, vagyis az ördögghi inczelkedesből büös, bajos eördögös Aszszoniok neveirül. *Névtani Értesítő* 25. 115–122.
2004 Önjelölő asszonynevek a XVIII. századi boszorkányperekben. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttmann Miklós (szerk.): *Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában.* (A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai, VI.) BDF BTFK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely, 40–45.
2005 Az asszonyok megjelölésére szolgáló névformák és a névhasználat a 17–18. században. *Névtani Értesítő* 27. 31–39.
- KISS András
2003 A boszorkányság Szatmár vármegyei forrásairól. *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári évkönyv* XVI. 113–119.
- KISS András – PÁL-ANTAL Sándor (szerk.)
2002 *A magyarországi boszorkányság forrásai.* III. Balassi Kiadó, Budapest.

34 Halmágyi István 1711-ben táblabíró, 1721 és 1728 között jegyző volt (vö: Petri 1901: I. 782, 795). 1730-ban, a boszorkánysággal gyanúsított zoványi Németh Mihályné Gyulai Erzsébet elleni perben már a vármegye alispánjaként tűnik fel (lásd Kiss-Pál-Antal 2002: 183). Varjú István 1716-ban jegyzőként, 1723-ban alispánként volt számon tartva (vö: Petri 1901: I. 780, 782).

- KLANICZAY Gábor – KRISTÓF Ildikó – PÓCS Éva (szerk.)
1989 *Magyarországi boszorkányperek. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye.* I–II. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.
- KOMÁROMY Andor (szerk.)
1910 *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KRISTÓF Ildikó
1998 „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”. *A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében.* Ethnica Kiadás, Debrecen.
- LÁNG Benedek – TÓTH G. Péter (szerk.)
2009 *A kincskeresés 400 éve Magyarországon. Kézikönyvek és olvasóik.* (Fontes Ethnologiae Hungaricae, VIII.) L'Harmattan, Budapest.
- MEZNERICS Iván
1933 *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században.* (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumaiból, I.) K. n. [Sárkány Nyomda], Budapest.
- PETRI Mór
1901–1904 *Szilágy vármegye monographiája* I–VI. (I. Szilágy. Az eltűnt Közép-Szolnok s Kraszna vármegyék; II. A várak. Birtokosaik és Zilah története; III. Szilágy vármegye közséégeinek története, A–K; IV. Szilágy vármegye közséégeinek története, L–Z; V. Birtokosok, családok története, A–K; VI. Birtokosok, családok története, L–Z.) Szilágy Vármegye Közönsége [Franklin-Társulat], Budapest.
- PÓCS Éva
1992 *A boszorkányszombat és ördögszövetség népi alapjai Közép-Délkelet-Európában.* *Ethnographia* CIII. (1–2) 28–88.
1995 *Maleficium-narratívok–konfliktusok–boszorkánytípusok.* (Sopron vármegye, 1529–1768.) *Népi kultúra – népi társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve* XVIII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–66.
- SCHRAM Ferenc (szerk.)
1970 *Magyarországi boszorkányperek, 1526–1768.* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TAKÁR Zsuzsánna
2004 *Boszorkányperek Marosszéken és Marosvásárhelyen a 17. és a 18. században.* In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben.* (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 572–582.
- TÓTH G. Péter
1995 „Ezen három szó: hamar, messze, későn pestis ellen orvosságod lészön.” Túlélési stratégiák és elvek pestisjárványok idején 1737–1745. *Ethnographia* CVI. (2) 751–787.
2001 „Mit tud, látott avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában.* (Studia Ethnologica Hungarica, I.) L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest–Pécs, 199–225.
2011 *Boszorkányos hagyaték. A magyarországi boszorkányperek feltárásának kutatástörténete a kezdetektől napjainkig.* In: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyományról. A néprajzi kutatás múltja és jelene.* Tudományos konferencia a PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére. (Studia Ethnologica Hungarica, XIII.) L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest–Pécs, 637–694.

TÓTH G. Péter (szerk.)

2000 *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848)*. MTA Néprajzi Kutató Intézete – Laczkó Dezső Múzeum, Budapest–Veszprém.

2003–2004 *A magyar boszorkányság forrásainak katalógusa*. [Elektronikus adatbázis. [http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek/](http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperrek/) hozzáférés: 2014. szeptember 24.]

EPOCĂ SPECIFICĂ – PANORAMĂ TIPICĂ. SCENELE VECINĂȚĂȚII ÎN DOCUMENTELE UNUI PROCES DE VRĂJITORIE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA, SĂLAJ

Subiectul prezentei lucrări este un proces de vrăjitorie din Sălaj datat din 1729. Procedura inițiată în Hereclean, continuată în Ratin, pe de o parte certifică cercetarea penală generală specifică acelor timpuri, pe de altă parte oglindește figura mitică a vrăjitoarei care cauzează ciuma. Pe parcursul studiului de caz, bazându-mă pe actele rămase din procesul inițiat în comitatul Solnocului de Mijloc, continuat în cel al Crasnei, mă străduiesc să reconstitui relațiile dintre vecini așa cum reies ele din capetele de acuzații aduse împotriva lui Szemedra Pap.

PECULIAR AGE – USUAL PANORAMA. SCENES OF NEIGHBOURHOOD THROUGH A WITCH TRIAL FROM THE 18TH CENTURY, SĂLAJ COUNTY

The subject of my study is a witch trial from 1729 in Sălaj County. The trial started in Hereclean, continued in Ratin, on one hand reflects the practice/habit of the epoch, on the other hand the image of the witch causing the plague. During the case study, based on the papers remained from the litigation initiated in the county of Közép-Szolnok, continued in the county of Kraszna, my intention is to reconstruct the relations between neighbours just as they appear in the charges brought against Szemedra Pap.

FÜGGELÉK

A Meszes Gergelyné Pap Szemedra 1729–30-as hiányos peranyaga alapján rekonstruált időpontok, helyszínek és események

IDŐ	HELY	ESEMÉNY
	11709–1710	...grassdván Isten tiltetiből a pestis a hazában... (Instructio, 1730, jan. 21.)]
	1713 k.	„újra kezdett települni; azelőtt sokáig pusztá volt.” (Petri 1902: III. 505.)]
A.		... <i>itten Haroklyánban az pestisbe halni kezettek.</i>
A ¹	Haraklány	Járványt okozóként a boszorkány(okat) gyanító Kis Dávid udvarbíró megbízásából négy férfi és négy nő minden házat átkutat és a meztelenre vetkőztetett lakókat alaposan megvizsgálja.
A ²		A vizsgálat során a Kis Farkas lakóhelyével <i>egy fedél alatt</i> lévő szülői házban alvó Pap Szemedrát nem tudják felbreszteni.
		Karácsony után megérkezik a Kraszna vármegyei Kishánról Kis Farkas anyósa.
		Érkezését követő éjszaka (ajtónyílásra utaló) zajokat hall, hajmalban nyomokat lát a hóban, értesíti vejét.
B ¹		Kis Farkas a hóban fellelhető (nagy mennyiségű meztlábás és kisméretű) nyomot gyanúsának véli.
	1722/23 k.	Áthívja egyik szomszédját feleségétől, a nyomokat közösen ellenőrzik.
		Megállapítják: a nyomok Pap Lázár házának kürtfőjéhez vezetnek.
		Kis Farkas a bíró kiértesítésén gondolkodik, szomszédja lebeszéli.
B ²		A nyomok megjelenését követően két macska gyanús jelenléte Kis Farkasék házának padlásán.
B.		Nemsokára meghal Kis Farkas mindkét (a betegeskedő és az egészséges) gyermeke is.
		[Pap Szemedra (kb. 1723 és 1729 között) férjhez megy.]
		Meszes Gergely, a férj, <i>feleségét kétszer találta mintegy halva az ágyban maga mellett</i> , neki sem sikerül felbresztenie.
		Meszes Gergelyné (forrás hiányában ismeretlen ok miatt) az 1729-es kivizsgálás előtt a somlyói börtönben raboskodik.
I.	június 12.	Kis Dávid udvarbíró kezdeményezésére általános vizsgálat elrendelése Haraklányban.
		Meszes Gergelyné Pap Szemedra „ <i>az somlyai tömlőc-ből kezességén kívüli s kezesség alatt lévő</i> ”.
II.	június 13.	Meszes Gergelyné Pap Szemedra kivizsgálásának elrendelése.
III.	június 14.	Egy kérdőpont alapján 27 tanú kihallgatása, 2 részletesebb vallomás lejegyzése.
IV.	június 14.	Egy – a korábbi tanúvallomásokon alapuló – újabb kérdőpont mentén kivitelezett tanúkihallgatás során további 8 tanúvallomás regisztrálása.
	?	[Meszes Gergely tanúvallomása sem ismert, de tudott, hogy <i>eskettem én ezen dologról Haroklyánban</i> .]
		[Pap Szemedra és férje (kb. 1729 nyara és tele között) Rátónba költözik.]
V.	január 21.	Meszes Gergelyék rátoni házában Borbély Mihály Kraszna vármegyei szolgabíró ismerteti a perbeidőző levél tartalmát, amelynek vádpontjai Szemedrát A és B esemény okozójaként nevezi meg.
		[Források hiányában a per lefolyása, Meszes Gergelyné Pap Szemedra sorsának alakulása nem ismert.]